

РОЛЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ И ИСТОРИОГРАФИЯ В НРАВСТВЕНОТО ВЪЗПИТАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ В НАЧАЛОТО НА ХХ В. (Според архивни документи)

Станислав Боянов

Анотация: Нравственото и морално възпитание на войниците е начинание, което приковава вниманието на техните командири от хилядолетия. Гръцките хоплити, всеки от които е и гражданин на своя полис, имат чувството за морално превъзходство пред персийските си опоненти, които воюват като роби на своя цар. В по-ново време войниците на революционна Франция са носители на нови нравствени и морални качества, които им позволяват да завладеят цяла Европа под водачеството на Наполеон. След Освобождението в България също започва да се извършва обучение в граждански и патриотични добродетели, които да засилят националното чувство при младите българи.

Ключови думи: военно дело, нравственото и морално възпитание на войниците, историография.

Националното освобождение на България създава условия за проява, развитие и усъвършенстване на българския национален дух. Особено ярко това се проследява в българската литература, изкуство и историография. Формирането на националната българска държава закъснява в сравнение със съседните християнски страни. Въпреки това, за по-малко от 20 години българите достигат, а в някои области на общественото, културното и икономическото развитие дори изпреварват съседите си.

Проблемите на войнското възпитание стават актуални още в ранните години на българската армия, непосредствено след Ос-

вобождението. С теорията на военното дело и въпросите на войнското възпитание се занимават офицери, завършили генералщабни академии в чужбина и строеви командири. Споделят се мнения, предлагат се решения на приложни въпроси от използването на войските и оръжието. Търсят се методи за обучението и възпитанието на войнишкия състав. Въвеждат се нови методи за повишаването на нравственото и моралното съзнание на войниците.

Това развитие във военната педагогика и психология правят в България двама офицери – майор Константин Кирков и полковник Христо Гюлмезов. В техните практико-

теоретични трудове,¹ посветени на тази нова методика за обучение на войнския състав, те пропагандират,² че формирането на войнски добродетели на нравствено равнище е задължително, защото правилно формулирани и представени пред войниците те най-силно завладяват човека и оставят най-трайни впечатления.

Тук може да се отвори една мислена скоба и да се вмъкне, че непосредствено след Освобождението Българското книжовно дружество не остава встрани от проблемите, свързани с военноисторическите изследвания от древността до Възраждането. Много често на своите заседания историко-филологическият клон на БКД в София обсъжда и приема за печат трудове, в които се изнасят факти и събития с военноисторически характер. Това се отнася както за трудовете на историци от ранга на М. Дринов, К. Иречек, В. Златарски, а по-късно и Г. Кацаров, П. Мутафчиев, П. Дървингов и др., така и за публикации от по-малко известни изследователи на страниците на изданието си – Периодическо списание.

В статията си „Военни науки“ Младен Цонев³ посочва, че държавата, в лицето на военното министерство, също не остава безучастна към историята на военното дело в България. През 1882 г. военното ведомство пристъпва към подготвянето на История на българската армия. През 1888 г. започва отпечатването на сп. „Военен журнал“, което има забележително за българските условия дълголетие (1888 – 1947). Изданието е финансирано от военното министерство и в неговите страници намират място редица преводни

статии, както и такива от родни автори. Няма да е пресилено да се каже, че това списание се превръща в един истински научен център за въпросите, свързани с военното дело, и че отличната професионална подготовка на българските офицери във войните за национално обединение до известна степен е подпомогната и от публикациите във „Военен журнал“.

В книжка първа на списанието е публикувана преводна статия със заглавие „За нравственото възпитание на войника и за военните доблести“, с преводач и автор на бележки в нея ген. Кацаров. Неслучайно може би, редакторите на „Военен журнал“ са допуснали подобна тематика в първия брой, което говори за засиления интерес на военните теоретици в България към проблемите на моралното и нравствено обучение на войника.

В началото на 2018 г. авторът на настоящето изложение, при проучване на архивното богатство на Регионална дирекция „Архиви“ – Пловдив, попадна на личен фонд №1791 „о.з. майор Петър Спасов“. В него фондообразователят е събрал множество интересни документи, свързани с историята на военното дело. Там присъстват както документи от източнорумелийската милиция, доклади от пловдивския девети пехотен полк относно участието му в Балканските войни, така и архивни документи от периода на българската армия след 1944 г. Загадка остава защо тези архивни документи се намират в личен фонд, а не във фондовете на съответните военни поделения или техните наследници, но все пак съхраняването им от Петър Спасов може би е спасило някои от тях от унищожение.

Сред тях се открие архивна единица, която показва на практика как се е извършвало патриотичното и нравствено възпитание на войнишкия състав в българската армия и как българската история и историография е служела като помощно средство за осъществяване на целите на обучението, а именно българският войник да бъде морално убеден в справедливия характер на бъдещите войни

¹ К. Кирков, *Записки по военна педагогия*, София 1900, 624 с.

² Хр. Гюлмезов, Мисли и разсъждения върху значението на войската и пр., *Задружен труд*, 1 (1904), 14 – 35; Хр. Гюлмезов, Войнишкото възпитание, *Военен журнал*, 37 (1904), 22 – 52; Хр. Гюлмезов, Войската и нейната психология, *Задружен труд*, 6 (1905), 45 – 89.

³ Мл. Цонев, *Военни науки* (2006), http://electronic-library.org/articles/Article_0151.html (достъпен 22 март, 2018)

за национално обединение, които предстоят пред България.

Архивна единица №22 в споменатия по-горе фонд е заповед №103 от командира на трета пехотна балканска дивизия (ген. майор Никола Петров) от 25.11.1906 г. В нея дивизионният командир запознава подчинените му офицери със заповед №309 от същата година с автор военното министерство. И двете директиви представляват по същество списък с теми за нравствено, патриотично и здравно обучение на войнишкия състав. Темите са придружени с пространни обяснителни бележки и списък с необходимата литература на края на документа. За лектори са определени подбрани офицери и лекари, като в полето до всяка тема са изписани техните имена. Споменатата архивна единица е препис на оригиналната заповед и явно се е използвала дълго време като помагало при изпълнението на въпросната заповед и при обучителните беседи с войниците. Това се доказва и от факта, че тя има многобройни поправки и зачертавания, и че титлата на българския държавен глава е поправена (явно след септември 1908 г.) от „Негово царско височество Княза“ на „Негово Величество Царя“, като първото е задраскано, а над поправката е изписана новата титла на владетеля.

Самата заповед започва с един своеобразен преамбюл, в който са изложени целите, които си поставят авторите на заповедта. Уверено се изказва мнението, че спечелването на бъдещите войни ще се дължи „три-четвърти на нравствения елемент у войника“⁴. Призовават се офицерите, които ще водят беседите да бъдат колкото се може по-уверени в смисъла и значението на моралните и патриотични добродетели, които ще преподават със своите уроци, защото според автора на заповедта, само по този начин те ще успеят да завладеят умовете на българските младежи.

⁴ Регионален държавен архив (=РДА), Пловдив, Фонд: 1791 о.з. майор Петър Спасов, Инвентарен опис: 1, Архивна единица: 22, Номер на лист от архивната единица: 2

Във въведението на документа са посочени и някои примери от близкото (за автора му) минало. Втората англо-бурска война (1899 – 1902) е използвана като пример за това как сравнително малобройна, но надарена с граждански и патриотични качества, армия успява да постигне редица победи над многобройна, но лишена от подобни добродетели войска. Също така е посочена и войната в Манджурия (вероятно Руско-японската 1904 – 1905), като война на нравствено извисения Давид срещу морално разложения Голиат. Авторът на заповедта прозорливо отбелязва, че добрата работа в посока морално възпитание на войника ще се отплати и впоследствие след неговото уволнение и завръщането му в цивилния живот. Там той ще пренесе наученото в казармата и така България ще се сдобие с едно ядро от гражданско население, което ще е носител на високи граждански добродетели.

Посочва се също, че съвременната война за разлика от тези в предишните периоди от историята трае по-кратко, но е съпроводена от несравнимо по-ужасяващи за човешката психика гледки и човешки жертви. И само възвишеният морал във войниците може да им донесе нужното хладнокръвие, за да изпълняват задълженията си в суровите условия на съвременните войни.

В същата част от документа се препоръчва на лекторите-офицери да подготвят предварително своите беседи и да правят кратък план с най-важните си моменти от тях, който да бъде съгласуван с командира на военната част, пред която ще се изнесе урока.

Темите, предвидени от военното министерство за лекции пред войниците, са 28 на брой, като условно могат да бъдат разделени на четири групи:

1. Задължения на войника към Бог, отечество и царя;
2. Теми, свързани с бележити българи и събития от българската история, които могат да служат за пример на войника;

3. Отговорностите на война към най-близките му хора;
4. Задължения на войника към собственото му здраве.

В първата от посочените групи има няколко основни подтеми, които са отбелязани като особено важни. Не се споменава директно задължение да се почита християнската религия, вероятно заради войниците с мюсюлманско вероизповедание, но общият смисъл на беседата навежда на мисълта, че именно православие е истинската религия, която трябва да се изповядва. Внушава се, че трябва да се оказва почит на „Създателя, Неговото битие, звездния мир и неоспоримите вечни истини на Божието битие и Неговата чудна промисъл“⁵. Доказва се чрез цитати от личности като Сократ и Суворов, че страхът от Бога прави войника неустрашим в сражението.

Интересна е дефиницията, която се дава в тема номер две за Отечество. Очертава се символичен кръг, в центъра на който се поставят семейството на война, което представлява (според авторите на темата) малкото отечество. То се разширява постепенно със съгражданите/съселяните на индивида, окръга и областта, в която той живее, за да се завърши със свободна и несвободна България. В тази тема за пръв път се споменават териториите, населени с българи, които още са в границите на други държави, но са причислени духовно към нашето Отечество.

В тема трета са представени основните задължения на войника към княжеската, а след 1908 г. и царска институция в България. Това, което прави впечатление е, че текстът не кореспондира с постулатите на Търновската конституция, която е действаща към онзи момент (1906 г.). Според конституцията титлата на княза е „Светлост“, а в заповедта той е наречен „Височество“. Още по-голямо отклонение от духа на основния закон на България е прякото внушение, че: „Идеята за Господаря

⁵ РДА, Пловдив, Фонд: 1791 о.з. майор Петър Спасов, Номер на лист от архивната единица: 4

на една страна, като пръв Държавен представител, като върховен вожд на войската – вечната пазителка на Държавното спокойствие и охраната на държавните граници от вътрешни и външни врагове. Идеята, че Отечеството и Княза са едно цяло, като бащиния дом и бащата. Идеята за Престолонаследника, като бъдещ Господар...“⁶.

Тези рамки на войнишко съзнание, които се опитват да създадат лекторите, ползващи насоките от военното министерство, подхождат повече на армия като руската в онзи период от историята (началото на ХХ в.), отколкото на българската, в която липсват такива традиции. Никъде в Търновската конституция не се споменава, че князът е господар или вожд на каквото и да е било. Още по-малко се прокарва идеята, че престолонаследникът е бъдещ господар.

С беседата „Примери на безкористно родолюбие“ започва цикълът от лекции, запознаващи войнишкия състав с бележити българи и исторически събития от българското минало.

Напълно уместно Паисий Хилендарски е избран за начало на поредицата от великите ни личности. Той е наречен „пръв наши Историк - баща на българската История“.⁷ Уважението към него си личи от всяка една дума в плана на темата, професионалното му поприще е означено с главни букви, което поставя акцента върху неговата личност единствено като историк.

„История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски се приема символично за начало на Българското възраждане, а личността на нейния автор, като първият, който поставя националните ни чувства и родолюбие на първо място и с това разграничава българската народност от другите православни поданици на Османската империя. Препоръчва

⁶ РДА, Пловдив, Фонд: 1791 о.з. майор Петър Спасов, Номер на лист от архивната единица: 5

⁷ РДА, Пловдив, Фонд: 1791 о.з. майор Петър Спасов, Номер на лист от архивната единица: 6.

се на лекторите да засилят емоционалното въздействие върху слушателите си с одата на Иван Вазов „Паисий“.

В същата тема са представени Георги Раковски и Любен Каравелов, като при тях се акцентира не върху революционната им дейност, а върху техните литературни произведения. Вероятно заради въздействащата им лирика, която е способна да възпламени родолюбивите чувства у младите войници.

В тема шест са показани най-големите ни дейци за освобождението на България – Васил Левски и Христо Ботев. Апостолът на свободата заема централно място в тази беседа. Той е представен като велик родолюбец, но се подчертава и неговата нравствена и морална чистота, която трябва да служи за пример на младите българи. Подчертава се значението на неговия паметник в София, а именно като място на своеобразна Голгота на Левски.

Христо Ботев също заема достойно място в плана на лекцията. Неговата личност е сложна амалгама от революционен деец и брилянтен поет, който със словата си допринася за освобождението на българите повече от въоръжените действия на други революционери. Обстойно е представена патриотичната му поезия и се разясняват на слушателите някои от емблематичните му изрази в нея, които са свързани с представата за лична саможертва в името на отечеството и свободата. Сказката завършва с послание, което трябва да бъде предадено на войниците – личният пример на Васил Левски, Христо Ботев, Хаджи Димитър, Стефан Караджа и Георги Бенковски, „в любовта към Отечеството и самопожертвование в името на свободата“⁸, трябва да бъде следван и от новите поколения.

След тези подготвителни разговори създателите на тази програма за войнишко патриотично възпитание продължават своите беседи със запознаването им с двете части на България – освободеното ни отечество и все

⁸ РДА, Пловдив, Фонд: 1791 о.з. майор Петър Спасов, Номер на лист от архивната единица: 7.

още неосвободените български земи и българите, живеещи в тях. Прочитът и анализът на текста на цялата спомената по-горе заповед, разкриват, че именно в тези няколко теми, свързани с разделените български земи и историческото минало на българската армия и народ, са концентрирани усилията на лекторите за формиране на младежкото съзнание на младите българи, постъпили в редовете на армията.

В частта от лекционния курс „България нашето освободено отечество“ се акцентира върху великолепните природни и географски особености на обединена след Съединението (1885 г.) България. Описват се българските планини, големи реки и градове. Завършва се с посланието, че за „такава хубава страна е сладко и да умре човек“⁹.

Според създателите на разглеждания документ отечеството се простира в тези граници, в които се чува българска реч. Изброяват се географските области, които са извън политическите граници на България – Одрин, Македония, Ниш, Пирот и Добруджа. Пряко се заявява, че обединението на тези земи е възможно само с една силна и непобедима армия, за която трябва всички да се жертват. Без борба и без реки от кръв е немислима обединена и свободна България.¹⁰ Макар и да не е казано направо, това означава, че войниците се подготвят психологически за една война срещу всички тогавашни съседи на България, които по една или друга причина владеят български земи с преобладаващо българско население в тях. Пред евентуалните слушатели не се посочва какъвто и да е мирен вариант за присъединяване на откъснатите български земи към княжество България. Нещо повече, налага се мнението, че военната сила е единственият възможен сценарий за постигането на мечтаното единение на българите.

⁹ РДА, Пловдив, Фонд: 1791 о.з. майор Петър Спасов, Номер на лист от архивната единица: 8.

¹⁰ РДА, Пловдив, Фонд: 1791 о.з. майор Петър Спасов, Номер на лист от архивната единица: 8.

От следващите редове на заповедта става ясно, че основният противник на българската армия ще е Османската империя. В девета тема се представя положението на българите под османско владичество. Описват се насилията върху християните от страна на мюсюлманите, беззаконието, което властвало над българските земи през периода XIV – XIX в.

Като антипод на описаната по-горе картина на живота на българите под турска власт, в следващата тема се описва състоянието на сънародниците ни в освободените територии на България. Свободата, спокойствието и липсата на неправда и разбойничество са част от достойнствата на родината ни през онова време (според авторите на беседите). Подчертава се, че хубавият живот на българите в отечеството им е възможен само заради присъствието на „българската народна армия, от нея се боят злодейците вътре в страната, от нея се боят и нашите неприятелски съседи“¹¹. Идеята, че армията е единствената опора на българската държавност, продължава и в следващата десета тема.

В следващите три лекции се разглежда историческото минало на българската армия и народ. Това става посредством подбрани моменти от българското минало, които имат за цел да въздействат емоционално върху присъстващите на беседите. България по време на управлението на Крум, Симеон, Иван Асен II и Калоян е избрана за пример по отношение на българската военна слава и доблест. Средновековната ни история е особено удачен вариант за доказателство пред войниците, че претенциите на българите за определени територии и за водеща роля на Балканите имат своето историческо основание.

Причините за попадането на българските земи под османска власт, според създателите на тематичния план за морална и патриотична подготовка на войнишкия състав на

¹¹ РДА, Пловдив, Фонд: 1791 о.з. майор Петър Спасов, Номер на лист от архивната единица: 9.

българската армия, са сведени до само две основни: вътрешни несъгласия сред съплеменниците ни и следване на опасни и клонящи към развала и упадък идеи. В следващите редове се пояснява от какъв тип биха могли да са тези представи. Лекторите имат за задача да споменат, че тогавашните опасни схващания, които в крайна сметка са довели до унищожаването на средновековна България, са идентични със съвременни такива като социализма. Това политическо течение е представено в темата като безверно и безсъвременно, като се твърди, че именно социализмът пречи на голямата цел – обединението на българските земи в една държава.

Уроците по история продължат с още две теми, в които се разглеждат Шипченската епопея и Сръбско-българската война от 1885 г. И тук акцентът в беседите е поставен върху самопожертвувателния пример на опълченците, бранили Шипченския проход, и се набляга на твърдението, че именно тяхното голямо родолюбие и патриотизъм са направили възможна героичната отбрана и последвалата победа.

Сръбско-българската война е представена в лекционния курс в нейната цялост, като се разглеждат всички военни победи на младата българска армия. Изводът, който се налага на войнишкия състав от лекторите, е само един: нашите съседи, уверили се в превъзходните качества на нашата армия, ще се страхуват да ни нападнат вероломно, както сърбите.

Останалите 14 теми се отнасят до нравствените, морални и хигиенни задължения на войника към родителите си, своите деца, другарите си в казармата и към своите командири. В тези беседи се набляга, че българският воин трябва да помага на най-близките си, да е честен с тях и да изпълнява безпрекословно заповедите на висшестоящите му командири.

Изводите, свързани със заглавието на настоящето изследване, могат сравнително лесно да се определят след прочитането на

целия текст на разглеждания документ. Историята на България и българите се използва единствено като помощно средство за осъществяване на основната цел, поставена от висшето командване на българската армия, а именно българският войник да бъде морално и нравствено подготвен за бъдещите войни за национално обединение. В текста на нареждането нееднократно се споменава, че бъдещата война е неизбежна, че конфликтът ще има за резултат освобождението на откъснатите от България територии с българи и присъединяването им към отечеството.

Българската история не се разглежда в своята цялост, лекторите нямат за цел да обяснят обективните исторически процеси, довели до едни или други резултати в родната ни история. Напротив, от историческите извадки, които се представят пред войниците, става ясно, че целта е да покажат само периодите на национален и държавен подем на българите, които да разкрият на слушателите една малко едностранчива страна от българската история. Липсва тема за Априлското въстание, но са избрани за представяне редица личности, които участват в подготовката му и в неговото развитие до страшния му край. Този подход несъмнено е продиктуван от желанието на авторите на текста на заповедта да въздействат по-силно върху съзнанието на войника с помощта на личния пример на възрожденските ни герои. След излагането на всяка една беседа се препоръчва да се прочетат колкото се може по-емоционално стихотворения на Иван Вазов или Христо Ботев, които да усилят още повече ефекта от посланията от чутата току-що тема.

Изненада е липсата на Русия сред темите на лекционния цикъл. В беседите, посветени на Освободителната война от 1877 – 1878 г., името на голямата славянска империя въобще не присъства, дори в частта, разглеждаща Шипченската епопея, не са дадени насоки да се покаже или разясни по-подробно руската роля за освобождението ни. Дори нещо пове-

че, ако се съди само по историческите примери в заповедта, българите сами са извоювали своята свобода благодарение на саможертвата на своите революционери. Като положителни примери в нравствено отношение не са посочени и никакви други държави или личности с чуждестранен произход.

В края на текста е представен кратък списък с литература, която може да се използва от офицерите при подготовката на техните лекции. Историографският анализ на представената литература показва, че в нея липсва такава с историческо съдържание. Една от причините за това би могла да бъде липсата все още на обобщаващи научни трудове относно историята на България. Например „История на българската държава през средните векове“ на Васил Златарски излиза последователно в три тома през 1918, 1927, 1934 и 1940 г. Петър Мутафчиев издава през 1943 г. „История на българския народ“. Но все пак, като цялостна история на българите е могла да се ползва и „История на българите“ от Константин Иречек или „Българска история. Лекции“ от В. Златарски (1902), които дълго време са единствените съвременни издания (за началото на ХХ в.) при изучаването на историята на българите. Непонятна е липсата на историческа литература сред списъка, след като той би трябвало да е за улеснение на лекторите при тяхната подготовка за беседите пред войниците. Разбира се, авторите на темите със сигурност са използвали определена историческа литература, която за съжаление остава неизвестна за нас.

Една от причините за високата военна подготовка на българската армия и победното ѝ шествие по бойните полета във войните за национално обединение е отличната морална подготовка на българските младежи в десетилетието преди Първата балканска война. В младата българска държава особено силно е развито националното чувство сред населението ѝ. Това създава условия за всеостранен подем в обществото. Младежите, постъп-

ващи в армията, се чувстват особено горди, радостни и щастливи, че са одобрени и приети за войници и ще могат с оръжие в ръка да служат на Отечеството. Действително, защитата на Отечеството те приемат като право, а не като задължение. Това създава чудесни условия за работата на командирите по обучението и възпитанието на войниците.

Наред с възпитанието на войнски качества и добродетели армията възпитава и

граждани. След отбиването на редовната военна служба, българските младежи остават войници и граждани.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА:

БКД – Българско книжовно дружество

РДА – Регионален държавен архив

Статията е част от проучванията по проект на МОН с номер ДН 10/2.

THE ROLE OF THE BULGARIAN HISTORY AND HISTORIOGRAPHY IN THE MORAL EDUCATION OF BULGARIAN ARMY IN THE BEGINNING OF TWENTIETH CENTURY (According to archival documents)

Stanislav Boyanov

Abstract: *Moral and moral upbringing of soldiers is an undertaking that has attracted the attention of their commanders for millennia. The Greek Hoplites, each of whom is also a citizen of his polis, have a sense of moral superiority over their Persian opponents who are fighting as their king's slaves. More recently, the soldiers of revolutionary France have the new moral and moral qualities that allow them to conquer the whole of Europe under the leadership of Napoleon. After the Liberation in Bulgaria, training in civic and patriotic virtues began to be undertaken to strengthen the national feeling among young Bulgarians.*

Key words: *military work, moral and moral upbringing of soldiers, historiography.*